

INTUÏCIONS ANTROPONÍMIQUES EN L'OBRA TEATRAL ESPRIUANA (Iª PART)

Joan CORNUDELLA OLIVART

A manera d'exordí, potser

L'antropònim és, senzillament, el nom propi de persona. Són, per tant, antropònims els noms que designen pròpiament l'individu (prenoms), els que n'indiquen la família (cognoms o llinatges) i els que el designen per al·lusió a una circumstància extralegal (malnoms).

El procés d'antroponimització suposa necessàriament una personalització dels conceptes. Així el nom propi, en el món literari, pot arribar a prendre una nova capacitat que arribi més enllà del simple discurs circumstancial.

El nom propi es pot desglossar en una tipologia ben definida, segons E. Moreu-Rey¹:

a) NOMS PROPIS REALS. Són miralls reflectors de significats existents, isotòpics i endocèntrics. Són antropònims que forcen la descripció verídica d'un grup social, o de la mentalitat d'una època.

b) NOMS PROPIS IMAGINARIS. Inventats totalment o parcialment que poden esdevenir, en la literatura, elements metafòrics o simbòlics.

Moltes vegades es pot alterar la realitat dels noms reals amb una finalitat ridiculitzadora, a la recerca d'un impacte sens dubte espectacular. Fer calemburs o jocs de paraules sobre els noms de persones sempre sol reeixir. O per altra banda es pot donar molta importància imaginativa als noms propis dissimulats o amagats mitjançant recursos estilístics (anagrames, anafonies, acròstics...). I fins i tot, entre altres procediments, podem inscriure els noms propis dintre noms propis comuns o inversament.— Tots aquests procediments estilístics ajuden a furnir les funcions dels noms propis en la literatura. Aquestes són les més significatives d'acord amb les pautes marcades per E. Moreu-Rey²:

1. *Funció reveladora o identificadora.* És la voluntat de l'autor de provocar una reacció positiva o negativa en el receptor.

2. *Funció ambientadora*. Concretar l'escenari dels fets i reforçar-ne el verisme.

3. *Funció estètica, simbòlico-evocativa*. Suposa un estímul de la sensibilitat, la provocació del plaer del receptor sense afany de localització. Excitant imaginació i fantasia. Onirisme o mitificacions.

4. *Funció satírica, derisiva, humorística o lúdica*. Comporta un atac agressiu, una burla, la diversió com a rerafons literari, com a conseqüència, tot sovint, d'una voluntat política, de proselitisme, de fòbies o de joc pur.

5. *Funció màgica. Funció metonímica* de certs noms propis mitològics.

El poder dels noms propis en l'obra espriuana.

Dir el nom és, i sobretot en S. Espriu, un acte conscient de reconeixement d'existència. Per això, Salvador Espriu sempre reservà un interès particular als noms atorgant-los un paper important que anava més enllà de la senzilla designació. Impulsat per un desig d'autenticitat, l'autor recorre sovint al manlleu a la realitat (noms propis reals) i fa conviure noms ficticis (noms propis imaginaris) amb nombrosos noms reals usats a Arenys de Mar (en el mite de Sinera). Salvador Espriu, per tant, aprofita el poder o encís dels noms propis sempre que pot i n'extrau totes les virtuts, mitjançant una clara funció ambientadora (concreta l'escenari dels fets i en reforça el verisme) i, tot sovint, d'una funció humorística, satírica o lúdica.

La gent real, els fets verídics que descriu l'Espriu aporten aquest grau de veracitat literària. Només els antropònims que forcen la descripció verídica de la realitat sinerensa, o sigui, els noms propis reals, són capaços (tot i que alguns d'imaginaris també puguin contribuir-hi) d'aportar elements versemblants a un espai mitificat.

1. NOMS PROPIS REALS

Personatges del mite de Sinera (obra teatral).

a) *Prenom i cognoms:*

Maria Castelló (Maria del Roser Castelló), Secundina (Llopart), Fèlix Parrissa, Calau Pòrtoles, Germanes Draper (Mercedes i Lluïsa Draper i Puig), Família Tries, Família els Pastor, Família els Pasqual, Filòsof Moles, (Família) els Torres, El metge Miquel (Claudi Miquel), L'Eleuteri (Joan Rogés i Valls), L'hereu Quiliè, Senyora Martina (Escolàstica Castelló?), Nani Valls (Manuel Valls), La Bòtil (Marieta Bòtil), La Coixa Fita (Anna Fita), Sor Ephrem, En Quel·la (Ramon Quel·la), En Tric-Trac (Josep), Angèlica d'Antommarchi (Maria Martorell), La Marieta (Esperanceta Valls), Esperanceta Trinquis (Merceditas), L'Escombreta, Tomeu Rosselló (Bartomeu Rosselló-Pòrcel), Ric Xifré (Josep Xifré), Nepomucè Garrigosa, Tereseta (Teresa Vallalta), Fra Josep d'Alpens, La Paulina (neboda de Teresa Vallalta), Júlia (germana de Teresa Vallalta). Ieudi dels Anchisi.

Com a norma general, S. Espriu no fa coincidir els prenom i cognoms reals dels personatges sinerencs (entre parèntesis) amb el nom propi literari que els concedeix. Salvador Espriu no inventa, sinó que reelabora. L'escriptor converteix el seu propi nom en el de *Tianet* —de petit—, el de *Salom* i el del filòsof *Moles* —d'adult.

b) *Sobrenoms (renoms, pseudònims, motius, malnoms)*:

– *Renoms* (NP reals).

Hereu Quiliè, en Quel·la, en Tric-Trac, filòsof Moles, el metge Miquel, el ric Xifré. / El notari (Espriu), el bisbe (Català).

– *Pseudònims* (NP reals).

Salom de Sinera (pseudònim anagramàtic d'Espriu), L'Eleuteri, senyora Martina (possiblement d'Escolàstica Castelló), Tianet (pseudònim d'Espriu, de petit), Ieudi dels Anchisi, Angèlica d'Antommarchi (Maria Martorell) La Marieta.

– *Motius* (NP reals).

Esperanceta Trinquis, L'Escombreta.

– *Malnoms* (NP reals).

La Bòtil, la Coixa Fita.

c) *Hipocorístics i diminutius afectius*:

* Calau Pòrtoles (Nicolau, deformació de l'hipocorístic Colau)

Nani Valls (forma contracta i familiar de Joan)

En Quel·la (de Miquel)

Tomeu Rosselló (hipocorístic de Bartomeu a les Illes Balears) Format per abreujament, amb afèresi i supressió de la primera part del nom. És un hipocorístic mancat de to afectiu; i, especialment a Mallorca, esdevé el nom substituït de Bartomeu, desapareixent qualsevol altre tractament.

Tianet (hipocorístic diminutiu de nom d'home: Sebastià)

Diminutius afectius amb els sufixos -eta i -ina: la Marieta, Esperanceta Trinquis, L'Escombreta, Tereseta, Paulina.

(L'únic cas de diminutiu afectiu de nom propi inventat o imaginari és Teclera Marigó).

Tots els hipocorístics i diminutius afectius (NP reals) fan referència al tracte directe i cordial dels personatges sinerencs que l'Espriu va saber despertar, de manera versemblant, en la veracitat de la societat / literatura sinerenca.

d) *Nom + de + renom/topònim*:

NP reals: Angèlica d'Antommarchi, Fra Josep d'Alpens, Salom de Sinera, Ieudi dels Anchisi.

NP inventat o imaginari: Madame de Pantostièrre.

e) *Prenoms despullats de cognoms*:

Secundina, L'Eleuteri, (senyora) Martina, (sor) Ephrem, la Marieta, la Tereseta, la Paulina, la Júlia, En Ventura, Tianet, la Caterina. (NP reals)

En Ventura, la Rossenda, En Pançraç, Amaranta, Melània, el Bareu. (NP possiblement inventats o imaginaris)

La majoria de noms despullats de personalitat (o sigui, de cognoms reals literaris) solen formar part dels noms propis reals o reelaborats des del món quotidià de S. Espriu. Cal constatar que l'Espriu no acostuma a fer desaparèixer la familiaritat dels antropònims reals ja que no sol suprimir l'article personal davant aquest tipus d'antropònims.

f) *Anagrames en els antropònims:*

– Invenció de noms de lloc (Sinera) o de nous cognoms (Moles)

– Com a passatemps.

– Per a crear pseudònims (Salom de Sinera)

La incorporació dels individus reals a Sinera és realitzada per Salvador Espriu de diverses maneres i a diferents nivells. Una bona part són assumits tal com eren, sense ser sotmesos a cap canvi, i només són citats o evocats. Aquí podríem incloure molts dels personatges sinerencs de Primera Història d'Esther:

Maria Castelló.

Maria del Roser Castelló. Germana gran de la mare d'Espriu i padrina. El llinatge dels Castelló és propi de Barcelona i comarques.

– Primera història d'Esther, pàgs. 11-12, 29, 36, 53. Apareix a la pàg. 43 com a tia Maria dins els cànons de la rondalla catalana.

En Tric-Trac.

Forma part dels folls i mendicants de Sinera. Josep-Pepet-, però el poble el coneixia per «Tric-Trac» o «el Petit» o «el Tit» o bé «el petit tric-trac».

Aquest nom propi onomatopèic recorda fàcilment el soroll de cops repetits rítmicament. Potser fent referència al caminar, a algun objecte que utilitzava per demanar almoïna... S. Espriu demana una pregària per en Trictrac, ximple de la vila, a Primera Història d'Esther, pàg. 53.

L'Escombreta

Aquest diminutiu afectiu d'Escombrea és un motiu que apareix a les pregàries de Primera Història d'Esther, pàg. 53. Dues teories sobre les raons d'aquest motiu:

1. Es tractava d'una «donà en petit»: molt baixa, gairebé nana, primeta, de faccions menudes, era tota ella de dimensions reduïdes però proporcionades, talment una «escombreta», d'aquí li venia el motiu.

2. El motiu d'Escombreta no li devia venir de l'estatura, tret del qual mossèn Palomer no parla, sinó de la seua desmesurada afecció a escombrar.

Pere Nogueras de Prats³ en el seu article «Renoms d'Arenys de Mar» afirma sobre la personalitat de l'Escombreta:

«Neta i endreçada, no hi era tota. Demanava caritat i de tant en tant anava a fer feines. Uns li atribuïen el motiu pel fet de ser petitona i ben proporcionada; d'altre, per la fal·lera que tenia d'escombrar, encara que no li ho manessin.»

Calau Pòrtules

Nicolau Pòrtules, barber. Conegut com en Calau, hipocorístic deformat de

Nicolau, feia de barber amb el pare i heretà el negoci.— No obstant això, per extensió d'aquest nom una mica peculiar, el pare (Josep Pòrtules) també era anomenat Calau. Per tant, l'Espriu es pot referir tant a l'un com a l'altre. (Primera Història d'Esther, pàg. 28).

Existeix a Arenys de Mar el llinatge dels Portolà, Portolàs (= oficial d'un port de mar). Entre els renoms d'Arenys de Mar trobem els Calaus, barbers de can Pòrtules amb perruqueria al final de la Riera.

Fèlix Parrissa

Melchor Parriza, d'origen andalús, va traspasar la perruqueria i el negoci de barrets a l'arenyenc Fèlix Costa i Vives, nebot i fillol de la seua dona. El cognom Costa fou substituït pel de l'antic propietari. Tothom coneixia en Fèlix Costa, doncs, com en Fèlix «Parriza».

S. Espriu, a Primera Història d'Esther, pàg. 28, catalanitza aquest cognom castellà, fet habitual en la parla oral de pobles petits. Converteix el renom «En Parriza» segons la prosòdia oral de la llengua catalana.

Les germanes Draper

Mercedes i Lluïsa Draper i Puig. Encara no havien mort quan l'escriptor els ha fet reviure en el seu poble llegendari. Eren conegudes també com «Les Robiroles» i «Les Senties», atès que havien rebut petites herències d'aquestes dues famílies.— Primera Història d'Esther, pàg. 36.

Tomeu Rosselló.

Bartomeu Rosselló-Pòrcel. S. Espriu realitzà aquesta assumpció únicament a tall d'homenatge a l'amic difunt que, d'aquesta manera, passà a formar part del món mític de Sinera (Primera Història d'Esther, pàg. 54) on l'Espriu ha col·locat, entre d'altres, els seus personatges més cars, com pares, familiars i amics més íntims. Cal fer observar que S. Espriu incorpora el poeta en el mite de Sinera d'acord amb l'estructura canònica dels noms propis catalans, o sigui, prenom (en aquest cas, hipocorístic afectiu) i un sol cognom. És Tomeu Rosselló, en definitiva.

A Ronda de mort a Sinera, pàg. 95-96, S. Espriu presenta un personatge anomenat *Tomeu*. És un embrió intel·lectual, universitari. Pot ser que sigui aquell Bartomeu Rosselló-Pòrcel de l'època universitària? Ho dubto, però.

El Ric Xifré

Josep Xifré i Casas. Indià arxi-milionari, ressentit contra la gent d'estudis i intel·lectuals. El ric Xifré ha esdevingut un renom d'Arenys de Mar, a la vegada que és un llinatge existent a Santa Coloma de Farners, a Barcelona i al mateix Arenys de Mar. S. Espriu se'n serveix, del renom arenyenc a Primera Història d'Esther, pàg. 54.

El Notari i El Bisbe

A Primera Història d'Esther, pàg. 54, S. Espriu dedica unes paraules a la memòria del bisbe Català, Jaume Català i Albosa i al pare d'ell, el notari Francesc Espriu, nebot/nét del prelat.— S. Espriu coneix molt bé el renom arenyenc Cal Bisbe Català. La raó: ell és oncle besavi de l'escriptor.

Ja que són els personatges més íntims del poeta, pot prescindir dels cognoms. Amb el motiu que fa referència als seus oficis ja es sobreentén la seua personalitat. Fins i tot augmenta el grau de profunda i afectiva familiaritat dels motius reals ja que no suprimeix l'article personal del davant dels tractaments.

Nani Valls

Manuel Valls. Compositor barceloní, conegut també per «Nani» (forma contracta familiar de Joan) entre les amistats. Incorporat a la llegenda sinerenga a Primera Història d'Esther, pàg. 17.- Recordem que «Valls» és un llinatge molt estès a Barcelona.

Família Tries

S. Espriu incorpora la família més antiga d'Arenys de Mar (datada al segle XIII) a Primera Història d'Esther, pàg. 53.

Família Pastor

Aristocràtica família de Marc Antoni Ferrer, mercader del s. XVII. Fou adquirit per la família Pastor, llinatge de la ciutat de Girona, emparentat amb l'aristocràcia catalana. El cognom dels seus propietaris quedà des d'aleshores indisolublement lligat a l'antiga casa pairal de Marc Antoni, coneguda fins a inicis del nostre segle com la casa Pastor. (Primera Història d'Esther, pàg. 53).

El cavaller *Vicenç de Pastor*, si bé porta el nom de dos membres de la casa pairal anyerenga, no correspon a cap personatge real d'aquesta. (Ronda de mort a Sinera, pàg. 113). No hi ha dubte que els Pastor forniren la imaginació de l'escriptor, pel que fa al llinatge i noblesa de la família de la seua obra narrativa.

Família Pasqual. Eren originaris del mas Pasqual, una casa de la pagesia d'Arenys de Munt. Els membres de la branca més elevada socialment dels Pasqual a Arenys de Mar portaren el sobrenom Lleu (àlies *Lleu*). (Primera Història d'Esther, pàg. 53).

Família Torres

Dinastia familiar de mariners. Ferran i Torres i Pica fou el prototipus de navegant infatigable. El seu germà Francesc era el besavi del poeta. La seua filla Isabel Torres i Català es casà amb l'avi de Salvador Espriu, Salvador Espriu i Ferran. Dues raons justifiquen la seua presència a la pregària final de Primera Història d'Esther, pàg. 53: —el parentiu directe; —La fama de bons navegants.

El metge Miquel

Claudi Miquel i Figuerola. Fou assidu contertulià a casa del notari Espriu. Per tant, queda assumit el doctor «Claudio» a l'àmbit familiar i íntim de l'autor en la mitologia de Sinera. (Primera Història d'Esther, pàg. 54).

Hi ha una altra gent de Sinera que malgrat dur el nom d'alguna persona d'Arenys i ser col·locats en un ambient semblant al d'aquesta, no encaixen del tot amb el veritable personatge. Són dos personatges molt especials:

La Coixa Fita

Es deia Anna Fita. Era primeta i petitona com una falugueta, coixejava os-

tentosament. D'aquest defecte físic, l'Espriu ha definit el seu personatge. Fita, per altra banda, és un llinatge viu a Barcelona i a Arenys de Mar. Literàriament, a Primera Història d'Esther, pàg. 23 i a Ronda de Mort a Sinera, pàg. 117, interpreta el paper de ploranera professional.

L'Hereu Quiliè.

Can Quiliè, família benestant. Era retardat mental. La gent, per indicar que algú era curt de gambals o mancat de personalitat o que una cosa no tenia substància, deia: «Es buit de dins com l'Hereu Quiliè». L'autor, doncs, atribueix al nostre personatge l'ofici de fanaler. A causa de la brevetat de la citació de S. Espriu (Primera Història d'Esther, pàg. 15), cap dels trets de l'autèntic hereu Quiliè no es trasllueix en el text. Per tant, l'autor s'ha servit únicament del nom.

Pere Nogueras de Prats⁴ constata un renom d'Arenys de Mar que no tindria res a veure amb aquest fanaler espriuà, sinó molt possiblement —i d'això ja en parlarem quan tractarem el cas de Pulcre Trompel-li— amb un dels contertulians de la família Espriu. En Quiliè, conegut també per en Trampeli o Trempe-li, va ser mestre d'escola del col·legi arenyenc a la Riera, i després al Rial.

També trobem algunes sinerèngues amb base real que no tenien projecció pública i que l'Espriu ha conegut sia per experiència pròpia o bé per via oral dels seus cercles més íntims:

Secundina

Secundina Llopart. Personatge inspirat en la portera de l'escala dels Espriu a Barcelona. Ens assabentàrem de la seua existència casualment a través d'un familiar de l'escriptor. Mentre que a l'obra teatral (Primera Història d'Esther) es presenta despullada de cognom, o sigui, més pròxim als actors i a les actrius de l'anonimat (Secundina, etimològicament parlant, vol dir «la que és segona»), a l'obra narrativa (Nervis, primer i únic encontre amb Zaraat, Letúzia, Tres sorores) pren major personalitat ja que s'adiu plenament a l'estructura canònica dels personatges catalans.

la Bòtil.

Maria o Marieta Bòtil. Veïna de cal pare de S. Espriu, a l'arenyenc carrer de la Torre, quan era petit. Segurament «Bòtil» era motiu, perquè no hi ha cap cognom així en els registres parroquials.

Segons Alcover-Moll⁵ el terme bòtil pot tenir diversos significats:

- a) Pedra rodonenca del torrent.
- b) Botella ampla de coll estret i llarg (Mallorca)
Botella (Menorca)
- c) Home petit i gras (Catalunya).

Per a J. Coromines⁶ la paraula Bòtil (= ampolla) només pot tenir una etimologia possible. La forma no assimilada «Bote», pronunciada possiblement «búti» en hispano-àrab, és l'única etimologia raonable que es pot indicar per al mallorquí, menorquí i eivissenc «bòtil». Tot i això, per procés metonímic, a Eivissa també és aplicable a «persona molt grassa». Ja que «bòtil» vol dir «home petit i gras», és fàcil, doncs, que el sobrenom es referís a l'aspecte físic de la nostra dona, però també fóra possible que li provingués d'algun avantpassat, ja que «bòtil» només s'usa en masculí a Catalunya.

L'autor, com acostuma a fer tot sovint, canvia el nom real de Marieta per l'artístic de Dolorettes Bòtil. Pot resultar lògic aquest canvi si entenem que la Bòtil sobresurt esperpèntica en la representació de planys i lloances per la difunta en tot tipus d'enterraments i funerals. Sota l'expressió nominal d'un diminutiu afectiu s'amaga una ploranera professional (Primera Història d'Esther, pàg. 23). Per tant, l'Espriu s'ha inspirat en el motiu Bòtil a l'hora de fer el retrat físic del seu personatge teatral. La imaginació de S. Espriu ha recreat pràcticament el personatge. Del que sí que no hi ha dubte és que cap dels trets de la veïna que descriu el Notari no ha estat assumit en la ficció.

A Ronda de mort a Sinera, 117, accentua grotescament, esperpènticament el motiu amb l'adjectiu «botirona», o sigui, botida, rodona, com inflada. És la descripció humorística que defineix tota una titella espriuana: «Dolorettes Bòtil, veu d'espinguet, grotesca cara botirona».

Sor Ephrem.

Una de les monges que formava part de la comunitat de la Presentació d'Arenys es deia sor Efrem. La gent gran d'Arenys ens havia explicat que una superiora del col·legi de la Presentació havia tingut relacions íntimes amb el cap de casa d'una de les famílies benestants arenyenques. M'imagino que les casualitats etimològiques no haurien de ser científiques. Ephrem és una derivació femenina d'Efraïm. Aquest prenom prové de l'hebreu ephraim o ephraïm que vol dir «molt fructífer, doblement fructífer». S. Espriu no utilitza la variant catalana d'Efrem (molt fructífera, no estèril), sinó que, molt fidel a les variants hebreus dels prenom, manté la grafia etimològica originària. (Primera Història d'Esther, pàg. 38).

A un grau superior de transformació és sotmès el drapaire *Quel* (renom arenyenc en *Quelo*), el qual, a partir dels trets més característics de la seua vida real (garneu, salat, cara ratada, nas punxegut i ulls murrís portava una saca a l'esquena i amb una trompeta galdosa feia un llarg toc abans de pregonar) ha convertit en la representació de la mort sota el nom de *Quel·la*. Prové de la masia de can Quel. Per associació amb el nom de la casa, la Maria era coneguda com la *Quela*. El motiu inicial de *Romanones* va anar quedant arraconat, i fou substituït pel de *Quel* o *Quelo* (diminutiu hipocòrístic de Miqueló), per influència de la seua dona.

S. Espriu fa una transposició d'aquest motiu femení a l'home, de prenom Ramon, i converteix la «l» simple en geminada, i en resultà finalment «en *Quel·la*». En *Quel·la*, motiu femení, és la mateixa mort (tòpic feminitzat), tant a Primera Història d'Esther com a Ronda de Mort a Sinera.

Com a curiositat dins la narrativa espriuana, a Ariadna al laberint grotesc («Sembobitis», pàg. 351), S. Espriu l'anomena Antonet Quel·la quan tot l'auditori teatral sap que el seu prenom és Ramon. Un altre cop, l'autor fa una lliure manipulació del material originari. Amb aquest nou diminutiu afectiu dóna més familiaritat al tractament narratiu dels personatges.

També la *Família Vallalta* adquireix a l'obra espriuana un senzill procés de transformació. Tot i que existeix el llinatge dels Vallalta a Arenys de Munt,